

תוכן העניינים

ט

פתח דבר

1

מבוא

- 1 תולדותיו של ר' יוסף בכור שור ויצירתו
- 3 פירושו לתורה
- 5 רקע מחקרי
- 6 מגמת כתיבת הפירוש
- 8 הפולמוס היהודי-נוצרי
- 10 מבנה הספר

שער ראשון: יחס ריב"ש למקורות הקדומים

15

פרק ראשון: מתודולוגיה פרשנית: התייחסות למדרשי חז"ל

- 17 סקירת המחקר
- 18 היחס בין הסיפור וההלכה במקרא
- 21 פירושים כפולים
- 24 היחס בין הפשט לדרש

35

פרק שני: ריב"ש ותרגום אונקלוס

- 36 דרכי השימוש של ריב"ש בתרגום
- 43 מתי ציטט ריב"ש את התרגום במלואו?
- 45 שימוש בתרגום הנמצא במקום אחר
- 49 דרכי השימוש בתרגום מרוחק
- 51 שימוש בתרגום לצורך משני
- 51 ריב"ש כסופרקומנטר של התרגום

שער שני: יחס ריב"ש לפירוש רש"י

- 63 **פרק שלישי: יחסו של ריב"ש לפירושי רש"י**
אזכור מפורש 65
אזכור אנונימי 75
יחסו של ריב"ש ל'פירושים הכפולים' אצל רש"י 80
הדגמת יחסו של ריב"ש לפירושי רש"י בקטע רצוף 86
- 92 **פרק רביעי: יחסו של ריב"ש לפירושו של ר' יוסף קרא**
אזכור מפורש 94
ציטוט מדויק ללא אזכור שם המקור 99
אזכור אנונימי 101
השפעה ללא אזכור מפורש או אנונימי 104
פולמוס סמוי עם פירושי רי"ק 112
- 114 **פרק חמישי: יחסו של ריב"ש לפירוש רשב"ם**
אזכור מפורש 117
אזכור אנונימי 124
שימוש בפירוש רשב"ם ללא אזכורו 132
הדגמת יחסו של ריב"ש לפירושי רשב"ם בקטע רצוף 135
- 141 **פרק שישי: עקרון ההקדמה**
יחסו של ריב"ש להקדמות שבפירוש רשב"ם 144
התעלמות מפירוש רשב"ם 144
חלופה לפירוש רשב"ם 145
אימוץ מסויג של פירוש רשב"ם 148
הסכמה עם רשב"ם 151
פירושים עצמאיים 153
- 162 **פרק שביעי: עקרון ההבטה לאחור**
מה בין עקרון ההקדמה לעקרון ההבטה לאחור 164
יחסו של ריב"ש לפסוקי ההבטה לאחור המופיעים בפירוש רשב"ם 165
התעלמות מפירוש רשב"ם 165

חלופה לפירוש רשב"ם 166

הסכמה עם רשב"ם 169

פירושים עצמאיים 171

שיטה או מקריות? 178

שער שלישי: חידושים פרשניים

185 פרק שמיני: רב-מובנות ופשט כפול

רב-מובנות בין מישורי פרשנות שונים 186

רב-מובנות ברובד הפשט אצל פרשני ימי הביניים 193

רב-מובנות ברובד הפשט אצל ריב"ש 198

הגורמים לחידושו של ריב"ש 208

211 פרק תשיעי: משלים סיפוריים

תולדות המשל הסיפורי 212

משלים סיפוריים בפירושי ריב"ש 214

הרקע התרבותי להיווצרות המשלים 225

230 פרק עשירי: סיפורים כפולים ושאלת עריכת התורה

א. שמות טז; במדבר יא 230

ב. שמות יז; במדבר כ 233

ג. שמות לח; במדבר א 236

ד. במדבר יד; במדבר כא 240

ה. שמות ד; שמות ו 242

השלכות לשאלת עריכת התורה 242

שער רביעי: השפעת ריב"ש על הפרשנות המאוחרת

247 פרק אחד עשר: השפעת ריב"ש על ר' יהודה החסיד וחוגו

אזכור מפורש 250

פירוש משותף עם ייחוס מפורש 251

פירוש משותף ללא ייחוס מפורש 255

פירושים דומים 258

מסקנות 261

הייתכן קשר בין הפרשנים? 261

266 **פרק שנים עשר: השפעת ריב"ש על רמב"ן**

אימוץ פירושו של ריב"ש 271

אימוץ הקושיה שהעלה ריב"ש 280

פולמוס עם ריב"ש 282

287 **פרק שלושה עשר: תפוצת הפירוש**

תפוצת רש"י 288

תפוצת רשב"ם 290

תפוצת ראב"ע 291

תפוצת רמב"ן 292

תפוצת ריב"ש 293

297 **רשימת קיצורים ביבליוגרפיים**

327 **מפתח המקורות**

339 **מפתח השמות**

348 **מפתח העניינים**

פתח דבר

חיבורו של ר' יוסף בכור שור (ריב"ש) על התורה הוא אחת היצירות המרתקות שהוציאה תחת ידה אסכולת הפשט בצפון צרפת, שפעלה במאות האחת עשרה והשתים עשרה. זה שנים רבות מהלך עליי פירוש זה קסמים. במסגרת עיסוקי בחיבוריהם של פרשני הפשט בצפון צרפת נתקלתי פעמים רבות בפירושו של ריב"ש והופתעתי שוב ושוב מיכולותיו הפרשניות ומפירושו המקוריים. על רקע חשיבותו הרבה של הפירוש מפתיע לגלות עד כמה מועט העיסוק המחקרי בו. תקוותי היא שהספר המוצע עתה לפני הקורא יתקן במידת מה חיסרון זה. ריב"ש צעד במסלול שנע בין המסורת לבין החדשנות. בצד מחויבותו למסורת הפרשנית הוא השכיל לסלול נתיבים חדשים שלא פותחו בידי קודמיו. המחקר המוצע כאן דן בתנועה בין המוכר למקורי בפירושי ריב"ש למקרא ומציב עניין זה כמוקד מרכזי בפרשנותו.

'ברוך הנתן לי עיף כח ולאין אונים עצמה ירבה' (יש' מ, כט). אודה לבורא עולם הנותן לי כוח ויכולת ללמוד וללמד.

פרופ' אליהו עסיס, דיקן הפקולטה למדעי היהדות באוניברסיטת בר-אילן, מלווה את דרכי האקדמית כידיד וכעמית זה שנים רבות. חיבור זה לא היה נכתב ללא עידודו ותמיכתו התמידית.

תודתי שלוחה לידידים ולעמיתים שהואילו להיענות לבקשותיי וקראו פרקים אחדים בנוסח ראשוני: ד"ר טובי ביבריינג, פרופ' יצחק ברנד, ד"ר עמוס גאולה, ד"ר חנוך גמליאל, פרופ' יונתן גרוסמן, ד"ר אבי וולפיש, ד"ר ערן ויזל, פרופ' אפרים קנרפוגל וד"ר רויטל רפאל-ויונטה. הם הצילוני משגיאות, והערותיהם הטובות תרמו לשיפור החומרים. שיחותיי הארוכות עם פרופ' יוסף עופר, ראש המחלקה לתנ"ך באוניברסיטת בר-אילן, סייעו רבות לחידוד עמדותיי. זכות היא לי להודות למנהלי הוצאת מאגנס ולעובדיה על עבודתם האיכותית והמקצועית ועל הליווי הצמוד בתהליך הוצאת הספר לאור.

תודתי שלוחה לקרן 'בית שלום' קיוטו יפן על תמיכתה הנדיבה והמתמשכת במחקריי, ולקרן הלאומית למדע.

תודה מעומק הלב שלוחה לד"ר יהושע שטרנבוך אוהב התורה ולומדיה, שהרים תרומה נכבדה להוצאת הספר לזכרו של ידידו הטוב, חותני, פרופ' ישראל משה תא־שמע ע"ה.

אודה להוריי האהובים אלחנן ונעמי יעקבס שגידלוני על ברכי התורה, והשפעת חינוכם ניכרת בכל מעשיי. תודה לחמותי היקרה דבורה תא־שמע, שמעודדת ומסייעת בכל עת.

הספר מוקדש באהבה לרעייתי אחינעם, העומדת לימיני תמיד, מחכמתה ומתבונתה אני למד מדי יום. ילדינו המתוקים נדב ורותם רעייתו, אמונה, עטרה ואחיה – אתם האור שבחינו. אזכיר בדמע ובגעגוע את בתנו האהובה רותם, דמותך המיוחדת והמאירה לא משה מנגד עיניי ולו ליום אחד.

מבוא

תולדותיו של ר' יוסף בכור שור ויצירתו

המאה השתים עשרה הייתה מאה של סערות ותהפוכות בתולדות אירופה בכלל ובתולדות היהודים בפרט. תופעות כגון הרנסנס של המאה השתים עשרה, התפתחות הערים ועלייתן וייסוד האוניברסיטאות עודדו את החדשנות ואת המחקר העצמאי. עם זאת, הייתה זו המאה של מסעי הצלב, של השלטון הכנסייתי ושל דבקות יתר במסורות הקיימות.

מאה זו היא גם תור הזהב של יצירה תורנית בעולם היהודי בכלל וביהדות צרפת ואשכנז בפרט. בצרפת ובאשכנז פעלו בעלי התוספות, ממשיכי דרכו של רש"י, שלצד עיסוקם בתלמוד ובפסיקת הלכה פעלו רבות בתחום פרשנות המקרא. במחצית השנייה של המאה התפתחה באשכנז תנועת חסידי אשכנז בהנהגתו של ר' יהודה בן שמואל, שרוב יצירתה הוקדשה לעיון פרשני בכתבי הקודש. על רקע פורה ומפרה זה כתב ריב"ש את חיבורו, שהוא אחד הפירושים החשובים לתורה שנכתבו במהלך הדורות.

מועטות מאוד ידיעותינו על ר' יוסף בכור שור, המכונה גם ר' יוסף מאורליאן (Orléans).¹ הוא נולד במחצית הראשונה של המאה השתים עשרה.² אביו נקרא

1 איני רואה צורך לחזור לוויכוח – שכבר הוכרע – בשאלת זהותו של ריב"ש עם ר' יוסף מאורלינס. ראו סיכום הדעות השונות אצל נבו, פרשנות המקרא, עמ' 76–78; בלום, ריב"ש, עמ' 178–180; פריאל, ריב"ש, עמ' 114–115. לאחרונה הוסיף פרנקל שיקול נוסף לזיהוי השניים על סמך בדיקת פיוטי הסליחות שלהם, ראו גולדשמידט ופרנקל, לקט פיוטי סליחות, עמ' 780–782. לפי גולב, גם הכינוי 'יוסף מרדום' מתייחס לריב"ש, ראו גולב, תולדות היהודים, עמ' 87–89.

2 ריינר הקדים את שנת הולדתו לסביבות 1120, ראו אברהם ריינר, רבנו תם ובני דורו, עמ' 151–152. לדעת גרוסמן הוא נולד בסביבות שנת 1130, ראו אברהם גרוסמן, ריב"ש, עמ' 367. לדעת ולטר, שנת הולדתו היא בסביבות 1140, ראו ולטר, ריב"ש, עמ' 7–8.

יצחק.³ ריב"ש היה מתלמידי הכולטים של רבנו (יעקב) תם, וכתב עליו: 'הנני הקטן ממשמשין ותלמידין, מחלה פני מורי הרב שיפרוש לי [...] ושלום יוסף בר יצחק'.⁴ ריב"ש זכה להערכת רבו, שכתב עליו: 'בחור זקן החבר ר' יוסף'.⁵ הכינוי 'בכור שור' מבוסס על הפסוק 'בכור שורו הדר לו' (דב' לג, יז), שנאמר בברכות משה ליוסף. ריב"ש עצמו כתב: 'ונתתי אני בכור שור סימן [...] (דב' י, י), וכן סימן אחד מפיוטיו בסימון זה, ומכאן שהכינוי אומץ על ידי ריב"ש עצמו ואינו מאוחר לו'.⁶ ריב"ש היה מבעלי התוספות החשובים, ומימרות משמו נמצאות בפירושי בעלי התוספות לתלמוד. הוא כתב פירוש לספר תהלים שרק קטעים בודדים שרדו ממנו.⁷ נראה שפירוש זה נכתב אחרי פירושו לתורה, ובכל מקרה, אחרי שנת 1162.⁸ ריב"ש חיבר פיוטים,⁹ וכן סיומות מפויטות קצרות לחלק מפרשיות התורה.¹⁰ צרות בני דורו משתקפות הן בפיוטים הן בסיומות, וקללת הגויים תופסת בהם מקום מרכזי. בפירושו לתורה ניתן למצוא הדים לפולמוס עם הנצרות.¹¹ עם זאת, ריב"ש

- 3 פונזנסקי, מבוא, עמ' 57. בסוף חלק מפיוטיו הוא חתם 'יוסף ברבי יצחק', ראו גולדשמידט ופרנקל, לקט פיוטי סליחות, עמ' 263–271. האב הוזכר פעם אחת בפירושו: 'כך שמעתי מאבא מורי זכרון צדיק וקדוש לברכה' (וי' כג, טז).
- 4 ראו אסף, ספר פסקים, עמ' טז. על מערכת היחסים בין רבנו תם לריב"ש ראו אברהם ריינר, רבנו תם ובני דורו, עמ' 151–194. לפי ריינר, ריב"ש הוא הצרפתי היחידי שחלק באופן שיטתי ומודע על שיטתו של רבנו תם. ריינר הוכיח שריב"ש ראה את המקרא כטקסט בסיסי שבעזרתו אפשר לפרש מושגים ומונחים בתלמוד, בעוד רבנו תם התבסס על ספרות חז"ל בלבד בעניין זה. ראו שם, עמ' 186–190.
- 5 רבנו תם, ספר הישר שו"ת, עמ' 65, וראו אורבך, בעלי התוספות, עמ' 137–139.
- 6 גולדשמידט ופרנקל, לקט פיוטי סליחות, עמ' 263–265, פיוט קכה, סימנו 'יוסף בכור שור חזק ברב יצחק'. מאיר הציעה שהכינוי 'בכור שור' ניתן לו בגלל הביקורתיות המרובה שלו, ראו מאיר, פרשנותו, עמ' 263. אך מכיוון שכאמור הכינוי אומץ על ידי ריב"ש יש לדחות הצעה זו. על הנוהג הנפוץ במאות השתים עשרה והשלוש עשרה לכנות רבנים בשמות הכוללים רמיוות מקראיות ראו פורגס, ריב"ש, עמ' 8–9.
- 7 קטעים ספורים על פי ציטוטים בספר יוסף המקנא לר' יוסף אופיצאל פרסמו קאהן, יוסף המקנא, עמ' 18–19 (על מזמור עב), וליבר, ריב"ש, עמ' 309–311 (על מזמורים ב, כב, סח, פז). פירושו למזמור יט פורסם על ידי אידל, מזמור יט.
- 8 בשנה זו תרגם ר"י אבן תיבון את ספר חובות הלבבות שממנו מושפע הפירוש לתהלים יט. ראו אידל, מזמור יט.
- 9 ראו הברמן, פיוטי ריב"ש; גולדשמידט ופרנקל, לקט פיוטי סליחות, עמ' 263–274.
- 10 לידינו הגיעו הסיומות על כל הפרשות בספרי בראשית-שמות, וכן על פרשת בלק, פרשת דברים וסוף ספר דברים.
- 11 ראו פירוש בעניין זה להלן.

קיים ככל הנראה קשרים אישיים עם המלומדים הנוצרים בני זמנו. פירושו השפיעו על פירושיהם של עמיתיו הנוצרים,¹² וייתכן שגם הוא הושפע מקשר זה.¹³

פירושו לתורה

פירושו ריב"ש לתורה הוא תוצר מובהק של אסכולת הפשט בצפון צרפת בימי הביניים, שמייסדה היה רש"י. עם זאת ניכרים בפירושו גם השפעות ספרדיות ראשוניות, ודומה שריב"ש הוא הראשון מבין פרשני צרפת שהציע שילוב של מתודות פרשניות צרפתיות וספרדיות כאחד. יש הטוענים שהוא היה 'הפרשן הראשון מצרפת שייבא אל תוך הפרשנות האשכנזית גישות פילוסופיות שהיו מרכזיות בפרשנות הפשט בספרד'.¹⁴ השפעת האסכולה הספרדית על פירושו באה לידי ביטוי במספר תחומים, כגון ניסיון לקרב את הניסים אל דרך הטבע, הצעת טעמים למצוות ברובד פילוסופי והרחקת ההגשמה.¹⁵

פירושו ריב"ש לתורה מכיל שלוש סוגות פרשניות: פירושי פשט, המורכבים מרעיונות שקיבל מרבתי וכן מרעיונות חדשים שלו; פירושי דרש, המורכבים כולם ממקורות חז"ל המצוטטים על ידו; חלק מצומצם יחסית, המורכב מגימטריות ומרמזים.

יש שהניחו שהפירוש נכתב לא לפני שנת 1161, מכיוון שיש בו ציטוט של ספר הדייקות לר' שלמה אבן פרחון (תלמידו של ראב"ע), שנכתב בשנת 1161 (ראו הפירוש על בר' לג, ו). מכיוון שלקח בוודאי זמן מה עד שהספר האיטלקי הגיע לצפון צרפת, מסתבר שפירושו ריב"ש נכתב כמה שנים מאוחר יותר, אולי בסביבות

12 על קשריו עם אנדרה מנסט ויקטור ראו סמולי, לימוד התנ"ך, עמ' 151–156; אורבך, בעלי התוספות, עמ' 135; גראביס, הנוסח העברי, עמ' 106; לימור, פרשנות המקרא, עמ' 43. על השפעתו על ניקולס דה לירה ראו הלפרין, רש"י והנוצרים, עמ' 196.

13 על השפעתו של רופרט מדויטש עליו ראו קמין, בין יהודים לנוצרים, עמ' 101–110; גוטליב וואנינג, פרשנות; הנ"ל, רופרט.

14 לוקשין, בכור שור כפשטן, עמ' 169.

15 אמנם פורגס הניח שהשקפותיו הפילוסופיות של ריב"ש נבעו מתוך עיונו העצמי ולא מתוך היכרות עם חכמי ספרד, ראו פורגס, ריב"ש, עמ' 21. אולם המחקר המאוחר יותר הניח שהמורשת הספרדית השפיעה על ריב"ש. ראו לדוגמה אידל, מזמור יט; אברהם גרוסמן, חכמי צרפת, עמ' 472; לוקשין, בכור שור כפשטן, עמ' 169–172; קנרפוגל, אנתרופומורפיוס; הנ"ל, היסטוריה, עמ' 128.

1170.16 ברם הקטע המדובר חשוד כתוספת מאוחרת, וקשה להסתמך עליו בקביעת תיארוך החיבור של ריב"ש.¹⁷

הפירוש שרד בזכות כתב יד אחד בלבד (מינכן 52) שהועתק בשנת 1549, דהיינו, מאות שנים לאחר כתיבתו.¹⁸ הוא נדפס מספר פעמים על פי כתב יד זה.¹⁹ נוסח הפירושים שאצטט במחקרי מתבסס על עיון שיטתי בצילום כתב היד הזה תוך השוואה מתמדת למהדורות הנדפסות. במקומות רבים מופיע בכתב היד סימן הגה"ה.²⁰ ציון זה מעיד על תוספות ששולבו בנוסח הראשוני, חלקן יצאו תחת ידיו של המחבר עצמו וחלקן נוספו על ידי תלמידים ומעתיקים מאוחרים.²¹ הצינונים 'הגה"ה' והתוספות נכתבו על ידי הסופר שהעתיק את כתב היד בגוף הפירוש ובכתב אחיד ורצוף, ולכן אין אפשרות להבדיל בין הנוסח המקורי לבין התוספת, ופעמים רבות קשה להכריע מה גבולות התוספת. ההגהות מכילות תוספות מסוגים שונים: פירוש חלופי לריב"ש; הוספת פירוש לעניין שלא פורש על ידי ריב"ש; ציטוט של מפרש אחר; פיתוח של הפירוש; הערה על הפירוש, ועוד. הערת על עניין זה בכל מקום שבו הוא היה משמעותי לדיון בפירושו של ריב"ש.

16 גייגר, פרשנדא, עמ' 41; פורגס, ריב"ש, עמ' 8; פוזנסקי, מבוא, עמ' 58; גרינברג, פרשנות, עמ' 79. ולטר ובעקבותיו פורגס סברו שהפירוש נכתב לא לפני 1180, מכיוון שבסיומות המחזורות הנמצאות בסוף חלק מהפרשות מתאונן ריב"ש על צרות עמו, וייתכן שהדברים רומזים לגזרותיו של המלך הצרפתי פיליפ אוגוסט, שעלה על כס המלוכה בשנה זו. ראו קאהן, יוסף המקנא, עמ' 36; ולטר, ריב"ש, עמ' 8, 12; פורגס, ריב"ש, עמ' 10. על המלך פיליפ ועל גזרותיו ראו שוורצפוקס, יהדות צרפת, עמ' 153–163.

17 ראו ברוכי, ההגהות, עמ' 107–109.
18 סימנו במכון לתצלומי כתבי יד: 2852. במברגר מעיד על כתב יד נוסף שהיה בטורין ונשרף 'בשריפה הגדולה של אוצר הספרים דשם בשנת 1904', ראו ריב"ש, במברגר, עמ' 97, הערה 2.

19 רשימה מפורטת של המהדורות ניתן למצוא אצל פריאל, ריב"ש, עמ' 116. ראו גם בקטלוג הספרייה הלאומית, מפעל הביבליוגרפיה, ערך 'בכור שור'.

20 או ה"ג"ה; הג" וכדומה. סימון זה מופיע 124 פעמים. 7 פעמים כתוב 'מצאתי', ואולי גם מילה זו רומזת לתוספת. במקרה אחד כתוב 'הגהה' [...] מצאתי' (במ' טז, א). המחקר החשוב ביותר בעניין זה הוא מאמרו המקיף של ברוכי, שהציע מספר דרכים להבחין בין ההגהות לבין גוף הפירוש וניתח בהרחבה חלק מהמקרים, ראו ברוכי, ההגהות.

21 לדוגמה, בפירוש לדב' ד, ב–ג נזכר בהגה"ה שמו של ר' יהודה בר' אליעזר. סביר להניח שזהו מחבר ספר 'מנחת יהודה', שנכתב בשנת 1313, הרבה אחרי שסיים ריב"ש לכתוב את פירושו. לדעת פוזנסקי, חלק מההגהות הן הוספות של ריב"ש עצמו, ראו פוזנסקי, מבוא, עמ' 60, הערה 1; נבו טען שההגהות אינן מעשי ידי ריב"ש, ראו ריב"ש, נבו, מבוא עמ' 16; אורליאן הצביע על כארבעים הגהות שמקורן ככל הנראה בספר הג"ן, ראו ר' אהרן בר' יוסי, ספר הג"ן, מבוא, עמ' מד–מה.

רקע מחקרי

בתולדות המחקר של פירוש ריב"ש ניתן להצביע על שלושה 'גלים' מרכזיים: גל ראשון באמצע המאה התשע עשרה; גל שני במפנה המאות התשע עשרה והעשרים; גל שלישי החל בשנות השמונים של המאה העשרים.

בשלב הראשון גילו את ריב"ש ראשוני חוקרי מדעי היהדות ומייסדי חכמת ישראל. יום-טוב ליפמן צונץ הזכיר את הפירוש בקיצור בספרו על בעלי התוספות, שפורסם בשנת 1845.²² כעשר שנים מאוחר יותר פרסם אברהם גייגר את ספרו 'פרשנדתא' והצביע לראשונה על חשיבותו של הפירוש.²³ בשנת 1856 פרסם אהרן ילינק את פירוש ריב"ש לבראשית ושמות.

לאחר יותר משלושים שנה החל הגל השני בשתי עבודות דוקטור שהוקדשו לכתב היד: ראשון היה גוטהילף ולטר, שבשנת 1890 סקר את הפירוש וכן פרסם את הפירוש על דברים לב–לד;²⁴ אחריו הוציא יעקב ניימן בשנת 1900 את הפירוש לבמדבר א–טו; בשנת 1908 כתב נתן פורגס מחברת ובה סקירה של הפירוש;²⁵ בשנת 1913 כלל שמואל אברהם פוזננסקי במבוא שלו פרק נרחב על ריב"ש.²⁶ בשנים הבאות הושלמה הדפסת שאר כתב היד: בשנת 1914 פרסם אלפרד צוויג במסגרת עבודת דוקטור נוספת את פירוש ריב"ש לדברים א–טו עם מבוא קצר;²⁷ בשנת 1923 פרסם מאיר אברהם הלוי מבוא בצרפתית לפירוש ריב"ש לויקרא, ושנה מאוחר יותר הוציא ב'הצופה לחכמת ישראל' את הטקסט כולו; בשנים 1927–1928 הוציא משה אריה במברגר, גם הוא ב'הצופה לחכמת ישראל', את הפירוש על במדבר טז–לו.

יותר מחמישים שנה עברו עד שחזר פירוש ריב"ש להעסיק את חוקרי הפרשנות.²⁸ בשנת 1981 פרסם משה אידל את פירוש ריב"ש לתהלים יט;²⁹

22 צונץ, ספרות, עמ' 74–75.

23 גייגר, פרשנדתא, עמ' 37–54, ובחלק הגרמני, עמ' 30–32. הפניות למספר התייחסויות נוספות של גייגר ראו אצל פוזננסקי, מבוא, עמ' 55, הערה 3.

24 ולטר, ריב"ש.

25 פורגס, ריב"ש.

26 פוזננסקי, מבוא, עמ' 55–75.

27 צוויג החל לפרסם את הפירוש לדברים בשלבים בכתבי עת, אך הגיע רק עד פרק טו ולא סיים את העבודה עקב מותו בקרבות מלחמת העולם הראשונה, ראו ריב"ש, במברגר, עמ' 98, הערה 7.

28 פרט למאמר סקירה קצר של גרוזמן, שפורסם בתשכ"ט והתבסס על מחקרי קודמיו, ראו גרוזמן, ריב"ש.

29 אידל, מזמור יט.

מפתח השמות

	אישים
ר' יונה אבן ג'נאח, 190, *191, 209	(ראו גם מפתח המקורות)
ר' יונה גירונדי, 268	אברהם אבן דאוד, 228
ר' יוסף אופיציאל, *2	ר' אברהם בן הרמב"ם, 291
ר' יוסף בן מאיר אבן זבארה, 228	ר' אברהם בן עזריאל, *20, *263, 264, 295
יוסף ב"ר מאיר וואלך, 290	ר' אהרן בר' יוסי הכהן, *4, *142, 294
ר' יוסף ג'קטילה, *186	איסופוס, 212
ר' יוסף קרא, 8, 92	ר' אליעזר מבלגנצי, 179, *179, 180
ר' יהיאל מפריס, 268	אלכסנדר נקהם, 227
יצחק אבי ריב"ש, 2	ר' אלעזר מוורמס, *247, 295
ר' יצחק בר יהודה הלוי, 294	אנדרה מסנט ויקטור, *3, *95
ר' יצחק די לאטיש, *33	אנרי רוזן שמפניה, *226
ר' יצחק מפולין, *248	ר' בחיי אבן פקודה, 228
ר' יצחק מרוסיה, 248	ר' בחיי בן אשר, *186, *197, 293
ישו, 9, *212	ר' ברכיה בן גטרונאי הנקדן, *227, *227
ר' מאיר אבי רשב"ם, *128, 130	ר' דוד בן ר' יהודה החסיד, *247
ר' מאיר הלוי אבולעפיה (רמ"ה), *266	דונש בן לברט, 138
ר' מיוחס, *192	הוגו מסנט ויקטור, *95, *142
ר' מנחם בן שלמה, *74	ר' חיים בן עטר, *192
ר' מרדכי מפולין, *248	ר' יהודה אבן בלעם, 53-54, *189-190, *197
מרי מצרפת, 227	ר' יהודה אבן תיבון, *2, 209
ר' משה אבן עזרא, *197	ר' יהודה בר' אברהם, *102
ר' משה ב"ר שניאור, 268	ר' יהודה בר' אליעזר, *4, 294
ר' משה די ליאון, *186	ר' יהודה בן יקר, 267
ר' משה זלטמן, *247, *248, 249	ר' יהודה בן משה רומנו, *192
משה מנדלסון, 290	ר' יהודה בן שמואל, 1
ניקולס דה לירה, *3	ר' יהודה החסיד, 11, 109, 247, 263, 264
נצי"ב, *197	295, 294
ר' נתן בן מאיר, 267	ר' יהודה הלוי, *124
ר' נתן בן מכיה, *54, *57	
סלמון בן ירוחים, 188	
פילון האלכסנדרוני, *186, 187, 193	

- מבואות הלכתיים בפירושו, *21
 מגמת פירושו, 6-8, 89, 91, 115-116,
 151, 161, 181, 243
 מחקר על פירושו, 5-6, 16-18, 36, *111,
 114-116, 120, *154, 230, 233, 247
 משלים בפירושו, *155, 214-229
 'סיפורים כפולים', 230-244
 ענייני לשון ודקדוק בפירושו, 42
 קשר בין פירושו למקרא ופירושו לתלמוד,
 *2, 208, 226
 קשרו עם הנוצרים, 3, 209, 227
 רקע לפירושו, 1, 8, 11
 שימוש בראליה בפירושו, 27, 220,
 *220, 224
 תולדותיו, 1-3, 114, 263-264
 הרנסנס של המאה ה-12, 1, 208, *227
 שירה במקרא
 שירת בני ישראל על הבאר, 40
 שירת האזינו, 42, 66, 96-97, 202
 שירת הבאר, *259, 277
 שירת למך, 40, 95, 97
 תקבולות, 133-134, 207, *207
 שם ה'
 הגייתו, 117
 שם 'אהיה', 117-118
 שרה
 לקיחתה בידי אבימלך, 169-170, 174,
 181
 לקיחתה בידי פרעה, 271-272
 מיתתה, 152
 קבורתה, 170, 256
 שינוי שמה, 174-175
 תוספות רמב"ן על פירושו לתורה שנכתבו
 בארץ ישראל, 269-286
- קורבן מנחה, 27
 קורבן פסח, 59, *69
 תפקידם, 222-223, 226
 קין והבל, 29, 104
 קסמים, *35, 76
 רחל, קבורתה, 99-100
 ריב"ש
 אזכורים אנונימיים בפירושו, 101-103,
 116, 124-132, 140
 הגהות בפירושו, 4, *4, 6, *35, *66,
 *119, *122, 170, *237, *255, *256
 היגדים מתודולוגיים בפירושו, 6, 16, 25,
 26, 69-70, *155
 היכרות רלב"ג את פירושו, *33
 היכרותו את השפה הערבית, 59
 היכרותו את פירוש ראב"ע, *24
 היכרותו את התרגומים הארץ ישראליים,
 *107
 השפעת התרבות היהודית-מוסלמית על
 פירושו, 228
 השפעתו על פירוש רד"ק, *210
 השפעתו על פירוש רמב"ן, *210
 זהותו עם ר' יוסף מאורלינס, 1, *1
 יחסו למדרשי חז"ל, 10, 16-34, 64, *75
 יחסו לפירוש ר' יוסף קרא, 92-113
 יחסו לפירוש רשב"ם, 64, 89, 91, 114,
 140-180
 יחסו לפירוש רש"י, 63-91, 124, 132
 יחסו לתרגום אונקלוס, 35-59
 יחסו עם רבנו תם, 2, *2, *65, 114, 180,
 *226
 כינויו, *1, 2, 295
 כתיבת התורה ועריכתה לשיטתו, *173,
 233, 236, 240, 241-242, 242-244